

<https://doi.org/10.18485/analiff.2023.35.1.5>
811.512.161'373.7

Simbolika i značenje boja u turskom jeziku

Saša Đ. Bradašević*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za orijentalistiku

 <https://orcid.org/0009-0002-9825-9901>

Ključne reči:

boje,
simbolika boja,
značenje boja,
izrazi sa bojama,
savremeni turski jezik

Apstrakt

Opažanje boja kod ljudi igra veoma veliku ulogu u percepciji i razumevanju sveta u kojem žive. Od svoje osnovne funkcije u lakšem snalaženju u svetu, boje su, kao pojam ušle i u jezik, u kojem igraju važnu ulogu u stvaranju novih izraza. Pojam boje je oduvek bio predmet interesovanja naučnika, umetnika i filozofa. Broj boja koje ljudsko oko razlikuje i imenuje se znatno proširio tokom ljudske istorije. Na isti način je broj boja koje se razlikuju u turskom jeziku zabeležio rast od prvih pisanih spomenika na turskom jeziku do danas. Veliku ulogu u proširivanju naziva za boje došao je od kontakta sa persijskim i arapskim jezikom. S druge strane, neki nazivi za boje su ostali nepromenjeni kroz istoriju, dok su drugi vremenom izašli iz upotrebe. Izrazi sa bojama i njihova simbolička značenja dosta oslikavaju kulturu starih Turaka. Osim toga, turski jezik poseduje i više naziva za pojedine boje, što je nužno dovelo do diferencijacije u njihovom značenju, naročito onom simboličkom. To je slučaj sa belom, crnom i crvenom bojom koje su prema teoriji Berlina i Kaja (1969), boje koje se prve pojavljuju u nekom jeziku. Ovaj rad pokazuje koje su to boje postojale u najstarijim slojevima turskog jezika, a koje su vremenom pridodate usled kulturnog kontakta i jezičke razmene sa drugim jezicima sa kojima je turski narod bio u kontaktu na svom putu od Azijskih stepa do Evrope. (primljeno: 26. фебруара 2023; прихваћено: 4. априла 2023)

<https://anali.fl.bg.ac.rs>

Ljudi koji poseduju normalan vid mogu razlikovati oko 11 miliona boja. Zapravo, ljudsko oko i mozak su po tome jedinstveni u životinjskom svetu, jer razlikuju daleko najviše boja. Poznato je da mnoge kopnene živote, mahom sisari, imaju dihromatski vid, odnosno da imaju samo dve vrste receptora za boje putem kojih stvaraju punu gamu tonova. Kod naših dalekih rođaka, primata, kao i kod nas, prisutna su tri različita receptora za boje koji stvaraju sveukupnu sliku i oni su osetljivi na crvenu, zelenu i plavu boju. Sa biološke tačke gledišta, može se usvojiti generalizacija da ljudi, pošto u očima poseduju istu vrstu receptora za boje, u velikoj meri vide iste talasne dužine boja. Međutim, oko je samo organ koji prima vizuelne stimulanse iz okoline, ali je mozak taj koji interpretira boje i daje im značenje. Tako je svaka boja koju opažamo stvar percepcije, a ne stvarnog, objektivnog izgleda nekog predmeta opažanja. Boje su odgovor mozga na elektromagnetne talase koji putuju kroz prostor i koji su u interakciji jedan sa drugim. Sasvim izvesno, ljudsko opažanje boja je potrebno, s obzirom na to da je tokom evolucije opstala i, štaviše, razvila se sposobnost razlikovanja boja. Razlikovanje boja samo po sebi nije neophodno za normalno funkcionisanje čoveka u njegovoj okolini. Čovek koji ne razlikuje boje nema problema pri razlikovanju predmeta ili pri različitim društvenim interakcijama. Ipak, ljudsko oko i ljudski mozak koriste mnogo od svog kapaciteta prilikom obrađivanja boja (Gegenfurtner/Kiper, 2003: 200).

Fenomenom boja se čovek bavio još od antičkih vremena. Poznato je da je antički filozof Aristotel napravio paletu boja u skladu sa elementima u prirodi. To su: žuta, crvena, ljubičasta, zelena i plava, i sve su posledica mešanja dve osnovne boje, a to su crna i bela (Aristotle, 1936: 5). Ovakva podela boja je bila prisutna u zapadnoj kulturi sve do Isaka Njutna i njegovih istraživanja u oblasti optike. Pod uticajem pitagorejskog učenja o muzici i nebeskim telima, on je spektar podelio na sedam boja: žuta, narandžasta, zelena, plava, indigo, ljubičasta i crvena (Newton, 1704: 82). Iz ovoga se može zaključiti da su se boje pokušavale tumačiti u skladu sa poimanjem sveta, filozofijom i verovanjima u nekom narodu. Možda bi, da je postojalo više planeta u Sunčevom sistemu, Njutn imao više osnovnih boja. Boje su, dakle, arbitrarni fenomen, koji ovisi o kulturi i jeziku. U lingvistici je odavno prisutna teorija da boje nisu jezičke univerzalije, već su predmet relativizma u jeziku, budući da postoje jezici, kao što su neki aboridžinski, koji nemaju reč za boju. Sapirova i Vorfova teorija po kojoj čovek opaža svet u skladu sa jezikom koji poseduje, a jezik utiče na misao više nego što je to slučaj u suprotnom smeru, u velikoj meri ide na ruku ovakvom razmišljanju o fenomenu reči za boje. Prema Vorfu, ako u nekom jeziku ne postoje reči za boje, onda govornik ne zapaža boje, već umesto toga druge kvalitete, kao što su svetlo i tamno (Wharf, 1956: 209). Ubrzo nakon ove teorije, koja je i dalje aktuelna, došao je odgovor u vidu rada Berlina i Kaja (Berlin/Kay), koji su istraživali primere najzastupljenijih reči za boje kod govornika dvadesetak različitih jezika. Došli su do zaključka da svetski jezici dele isti koncept osnovnih boja i da njihov broj nije veliki, ali da se broj naziva za boje vremenom povećava. Po analogiji sa Aristotelom, koji je to vrlo dobro zapazio, sve je poteklo iz bele i crne boje, odnosno u novijoj teoriji iz opozicije svetlo/tamno. Posle toga dolazi

crvena boja, a u trećem krugu distinkcije su zelena i žuta, pa posle toga plava, braon, ljubičasta i siva (Berlin/Kay, 1969: 23).

Nakon ove dve teorije koje zastupaju oprečne stavove, jedna o jezičkom relativizmu, a druga o jezičkim univerzalijama, dosadašnja istraživanja u vezi sa poimanjem boja u jeziku pokazuju da je odnos između shvatanja boja i jezika dosta kompleksan i formiran pod uticajem kako univerzalnih sila, tako i faktora okoline. Mnoge ljudske aktivnosti danas, naročito proizvodne, ali i prodaja i marketing, u velikoj meri koriste znanje o bojama, budući da boje utiču na naš emotivni odgovor. Taj emotivni odgovor je veoma važan, jer svako od nas ima boje koje više ili manje voli, te određene boje u našoj okolini mogu da utiču na naše raspoloženje i ponašanje (Kwallek et al., 2007: 133). Osetljivost na boje svakako postoji i u jeziku, kao mediju na kojem počiva naša civilizacija i poimanje sveta. Ne postoje boje koje nemaju neku emotivnu ili afektivnu vrednost, pa se iz tog razloga boje veoma često koriste u psihologiji kao dijagnostičko sredstvo prilikom prepoznavanja psiholoških tipova ličnosti (Trstenjak, 1979: 18, 103). Ljudska sposobnost da apstrahuje boje od objekata i da im prida emotivni naboj i značenje je nešto što je utisnuto u ljudsku psihu (Hurlbert/Ling, 2012: 153).

U turskom jeziku postoji veliki broj naziva za boje i njihove nijanse. Prema rečniku *Türkçede Renkler Sözlüğü*, u turskom jeziku, od njegovih najstarijih pisanih spomenika, pa sve do danas, uključujući i različita narečja na teritoriji savremene Turske, došlo se do broja od 7158 izraza koji označavaju razne nijanse boja (Eminoğlu, 2014: 26). Naravno da se ovakva pojava ne može posmatrati izolovano, naročito kada je u pitanju turska kultura, jer su stara turska plemena prešla dugačak put dok se konačno nisu naselila u Anadoliji i na tom putu bila u kontaktu sa različitim kulturama, koji se nastavio kasnije kako je jačalo i širilo se njihovo carstvo.

Osnovne boje u turskom jeziku su, u skladu sa relativističkim pristupom, u uskoj vezi sa azijskim stepama, prapostojbinom turskih plemena i sa šamanskim verovanjima koja su i dan danas prisutna u narodu. Kao što je već pomenuto, univerzalističko poimanje jezika ukazuje na jedanaest osnovnih boja (bela, crna, crvena, zelena, žuta, plava, braon, ljubičasta, roze, narandžasta i siva) koje nisu postojale u svim jezicima, ali su vremenom preuzete putem jezičkog kontakta (Berlin/Kay, 1969: 17).

U pogledu identificiranja naziva za boje i njihovog broja, treba se neizostavno obratiti najstarijim pisanim spomenicima na staroturskom jeziku, počevši od *Orhonskih natpisa* iz doline reke Jenisej, koji potiču iz 8.veka n.e. pa do destana različitih turskih naroda. U *Orhonskim natpisima*, koji se pripisuju vladaru Gultekinu, od boja se pojavljuju:

- Bela (*beyaz*) i siva (*boz*):

“Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hüçüm etti.” (Ergin, 2003: 37)

„Gultekin je uzjahao sivog konja sa belim čelom i krenuo u juriš.“

- Bela (*ak*):

“Kül Tigin, Bayırkukun ak atına binip atılarak hüçüm etti.” (Ergin, 2003: 36)

„Gultekin se popeo na belog konja od Bajirkukuna i krenuo u juriš.“

- Crna (*kara*) i crvena (*kızıl*):

“Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşuşturarak, gücüm verdim hep.” (Ergin, 2003: 42)

„Prolivajući svoju krv crvenu i znoj svoj crni, davao sam svu svoju snagu.“

- Žuta (*sarıg*) i plava (*gök*):

“Sarıg altınını, ak gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek altını, aygırını, kara samurunu, gök sincabını, Türküme, milletime kazanı verdim.” (Ergin, 2003: 34)

„Svom narodu, Turcima, sam dao plen: žuto zlato, belo srebro, čistu svilu, zlato za konje, pastuve, crnu samurovinu, plave veverice.“

- Zelena (*yeşil*):

“Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına, kadar ordu sevk ettik.” (Ergin, 2003: 16)

„Sa stricem kaganom sam vodio vojsku na istok do Zelene reke i doline Šantung.“

- Zlatna (*altın*):

“O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak, İrtiş nehrini geçerek yürüdük.” (Ergin, 2003: 19)

„Te godine, kod Turgiša sam prešao Zlatnu šumu i prošao pored reke Irtiš.“

U najstarijim turskim pisanim spomenicima, kao što je gore pomenuti, može se videti da su nazivi za boje izvedeni iz potpuno različitih korenova. Tako je naziv za plavo izveden od imenice *gök* (srp. *nebo*), crveno (tur. *kızıl*) od reči *kız* (tur. *devojka*), zeleno (tur. *yeşil*) od reči *yaş* (tur. *život*). Od reči za osnovne boje koje su bile u upotrebi u najranijim pisanim spomenicima, zadržala se većina, iako je turski jezik pretrpeo veliki uticaj arapskog i persijskog. Tako se u savremenom jeziku umesto *gök* za plavo koristili *mavi*, izvedena iz arapske reči ماء (voda). Pored reči *ak* (srp. *belo*) koja je i dalje u upotrebi, u savremenom je prisutan i sinonim iz arapskog *beyaz* (ضايب), dok pored *kara* (tur. *crno*) stoji i persijska reč *siyah* (سياه) u istom značenju.

Drugo značajno delo stare turske književnosti je *Divan turskih jezika* (*Divan-u LugatiTürk*) Mahmuta Kaşgarlija iz 11.veka n.e. Budući da je to najznačajnije delo iz karahanidskog perioda i uz to prvi arapsko-turski rečnik, bilo bi korisno videti koji se nazivi za boje koriste. Za belu boju se koristi reč *ak*, koja pripada oguskom jeziku (Karahan, 2013: 258). Osim ove reči postoji još i *ürün* (164), koja nosi značenje izuzetne beline, ali ona se kao sinonimna reč nije zadržala u upotrebi. Što se tiče crne boje, ona je u ovom delu prisutna u obliku *kara* (Kaşgarlı, 2015: 28). Za narandžastu boju se koristi *al*, koja je kao i prethodne prisutna i u savremenom jeziku, ali kao i u nekim turskim jezicima i u savremenom turskom jeziku nosi značenje jarko crvene, plameno crvene (Ercilasun/Akkoyunlu, 2015: 546). U značenju plave i sive boje se pojavljuje reč *kök* (Kaşgarlı, 2015: 165), koja je u savremenom turskom jeziku sinonimna sa nazivom za nebo, ali se uopšte ne koristi u tom značenju kao u nekim drugim altajskim jezicima. Starija fonetska verzija reči za žuto je *sarıg* (Ercilasun/Akkoyunlu, 2015:188) i koristi se u istom značenju kao i *sarı* u savremenom turskom.

Kada je u pitanju crvena boja *kızıl* (32), pojavljuje se u značenju boje krvi i vatre. Ona paralelno egzistira u savremenom turskom jeziku zajedno sa rečju *kırmızı*, o čemu će nešto kasnije biti reči. U značenju zelene boje se javlja reč *yaşıl* (506), koja potiče od reči *yaş* (život, mladost). U značenju tamno smeđe boje se pojavljuje reč *yagız* (448) koja postoji i dalje u savremenom turskom jeziku u obliku *yağız*. Na poslednjem mestu se nalazi *yıppın* (464) kao ime za ljubičastu boju. Umesto nje se u savremenom turskom jeziku koristi reč *mor* preuzeta iz jermenskog jezika.

U turskom jeziku se pojavljuju osnovne boje od kojih svaka predstavlja neku stranu sveta. Moguće je da ovakva simbolika usvojena u dalekoj prošlosti, kada su turska plemena bila u tesnom kontaktu sa Kineskim carstvom. Još su mongolska plemena na svojim zastavama nosila ambleme sa pet različitih boja (zelena, bela, crvena, crna i žuta) koje po uzoru na kineski folklor predstavljaju četiri strane sveta i centar, odnosno četiri elementa i duh. Legendarni hunski vladar Motun je na zapad jurišao samo sa belim konjima, na istok sa plavim (sivim), na sever samo sa crnim, a na jug samo sa crvenim konjima (Alföldi, 1943: 507). Kod Gokturaka su uz ove boje pridodate i životinje, tako da zapad predstavlja beli pas, istok plava ovca, sever crni vepar, a jug crveni soko (Nuraniye, 1996: 89). U ovome se može naći odgovor na pitanje porekla naziva pojedinih toponima. Za Sredozemno more u savremenom turskom jeziku se koristi reč *Akdeniz* (belo more), budući da se nalazi na krajnjem zapadu u odnosu na postojbinu Turaka, dok se Crno more (*Karadeniz*) nalazi na severu današnje Turske. Daleko more južno od sadašnje Turske, a nekada u sastavu osmanlijskog carstva, je Crveno more (*Kızıl Deniz*). U gore pomenutom najstarijem turskom pisanom spomeniku, *Orhonskim natpisima*, pojavljuju se četiri vladara: *Gök Han* (plavi vladar na istoku), *Kızıl Han* (crveni vladar na jugu), *Ak Han* (beli vladar na zapadu) i *Kara Han* (crni vladar na severu) koji predstavljaju strane sveta (Arseven, 1987: 15).

Kao važna karakteristika predmetnog sveta koji se opaža, zahvaljujući drugim osobinama neke pojave ili predmeta boje kod čoveka bude asocijacije na te iste predmete i pojave, pa je sasvim očekivano da igraju važnu ulogu i u narodnim verovanjima i običajima. Takosu, na primer, plava (*mavi*), bela (*ak*) i crna boja (*kara*) predstavljale žalost. U poznatom epu oguskih Turaka *Dede Korkut* se govori da se u žalosti oblači crna odeća (Ergin, 2009: 139). Takvo verovanje je bilo rašireno i u Anadoliji kod seldžučkih Turaka. Kod nekih turskih naroda kao što su Turkmeni, u periodu žalosti na šator bi se kačila bela zastava, dok su Kirgizi i Kazaci nosili bele zastave kada su išli u rat (İnan, 1963: 198). Kada su u pitanju obredi vezani za rođenje deteta, i tu se pojavljuje bela boja. Pošto su Turci zadržali dosta šamanskih verovanja, u nekim krajevima Turske i dalje se beli vrač (*akşaman*) moli duhu koji poseduje krda belih konja (168). U mnogim kulturama crvena boja asociira na vatru i često se koristi u narodnoj medicini za lečenje i sprečavanje bolesti, što je i danas slučaj u Anadoliji. Tako se, na primer, pali četrdeset crvenih traka nakon očitane molitve za zdravlje, čime se bolesnik ritualno i simbolički oslobađa od neke patnje (Genç, 1999: 18). Kada se rodi dete, tokom prvih četrdeset dana neophodno ga je zajedno sa majkom zaštititi od natprirodnih bića koja mu mogu nauditi. Ta bića

koja izazivaju crvenu groznicu (*albastı*) se plaše crvene boje, pa je u slučaju da se trudnica ili dete razbole jedan od načina da se zle sile odagnaju da se u sobu uvede crveni konj. I dan-danas je u Turskoj raširen običaj da se i porodilji i detetu oko glave veže crvena traka kako bi se zaštitili. Najpoznatiji primer narodnog verovanja kod Turaka je svakako verovanje u urokljive oči. Protiv nečijih loših misli i namera se na svakom mestu mogu videti amajlije sa plavim okom (*nazar boncuğu*), jer Turci veruju da osoba plavih očiju ne može biti pod urokom. Simbolika boja i dalje igra važnu ulogu u tradicionalnoj umetnosti Anadolije. Tako žuta predstavlja ljubavni bol, zelena nadu u novu ljubav, crvena plemenitost, a ljubičasta bogatstvo (Ajkut, 2016: 239).

Što se tiče sintagmi, idioma i izreka, ovde ćemo se zadržati samo na onima koje sadrže osnovne boje i koji su zabeleženi u najkompletnijem rečniku savremenog turskog jezika objavljenog od strane Turskog lingvističkog udruženja (Türk Dil Kurumu).

AK (belo)

Pored osnovnog značenja, ova reč nosi značenje imenica: belance, beonjača i fotografski pozitiv. Isto tako asocira na čistoću, kako fizičku, tako i moralnu, pa je prisutna u sintagmama *ak yüzlü* (pošten, čista obraza) i *ak pak* (veoma čist), kao i u izrazu *ak sakaldan yok sakala gelmek* (ostati bez bele brade), u značenju da se neko ne ponaša adekvatno svojim starim godinama. Sa druge strane, *ak gözlü* (osoba svetlih očiju) se odnosi na osobu plavih očiju koja, u skladu sa već pomenutim narodnim verovanjem, može doneti lošu sreću. U izrazima se pojavljuje često sa crnom bojom, kada je potrebno izraziti veliki kontrast: *akla karayı seçmek* (izabrati belo i crno), u značenju prolaska kroz težak period, ili na primer u izreci: *ak akçe kara gün içindir* (bele pare su za crne dane), u značenju da treba štedeti novac, jer može zatrebati.

BEYAZ (belo)

Ova reč se upotrebljava sinonimno sa već pomenutom rečju *ak*. Kao što označava belo, označava i osobu bele puti. U sintagmi *beyazoy* (beli glas) se upotrebljava u prenesenom značenju nečega što je pozitivno. Tako u izrazu *beyaza çıkmak* (izaći na belo) se belina poistovećuje sa nevinošću, pa tako znači „biti oslobođen optužbi“. S tim u vezi, u izrazu *beyaza çekmek* (izvući na belo) ova reč je upotrebljena u značenju onoga što je kako treba, pa je značenje izraza u stvari „ispraviti“. Budući da asocira na čistoću, ova reč se koristi u sintagmi *beyaz eşya* (bela tehnika), pa se po istoj analogiji može sresti i u izrazu *beyaz sayfa açmak* (otvoriti belu stranu), u smislu okretanja novog lista. U slengu se *beyaz*, za razliku od njegovog sinonima, upotrebljava kao drugo ime za drogu.

KARA (crno)

Kao što je već ranije rečeno, ova reč je izvorna turska reč koja je zabeležena još u Orhonskim natpisima. U svom najfrekventnijem značenju predstavlja crnu boju, kao npr. u izrazu *kara benizli* (sa crnim licem) za osobu tamnog tena ili *karalar giymek*

(nositi crninu). Po tom osnovu, kao u mnogim kulturama, označava ono što je loše i teško. Po toj analogiji imamo izraze kao što su *kara gün* (crni dani), *kara haber* (loša vest), *kara talih* (loša sreća), *kara yer* (grob), ili izraz *kara kara düşünmek* (misлити crno) u značenju duboke zabrinutosti. Ovo značenje težine i oštine je naročito izraženo u izrazima kao što su: *kara kış* (ciča zima) ili *kara su* (voda koja teško teče), *kara cahil* (teška neznalica), a naročito u izrazu *gözü kara* (hrabar). Kao što belina simbolizira moralnu čistoću, tako i crna ukazuje na loše ponašanje i reputaciju, kao što je to u izrazu *kara sürmek* (ocrniti nekoga) ili u sintagmama *kara para* (prljavi novac) i *kara damakli* (prljavog jezika). Kao što je u uvodu već pomenuto, crna boja simbolizuje severnu stranu sveta, pa je ova boja prisutna i u nazivu severnog vetra (*kara yel*) i Crnog mora (*Karadeniz*).

Ova boja najviše asocira na zemlju, pa je upravo to i njeno drugo značenje. Tako je možemo sresti u sintagmama kao što su *kara yolu* (kopneni put) i *kara vapuru* (voz), ili u izrazima *karaya çıkmak* (pristati na kopno) ili *karaya düşmek* (nasukati se).

SİYAH (crno)

Kao što je već rečeno, ova reč je persijskog porekla i egzistira paralelno sa svojim sinonimom. Međutim, ona nema toliko razuđena značenja kao reč *kara*. U svom najraširenijem značenju, ona znači crnu boju ili osobu crne puti, a u slengu znači „opijum“. Osim toga se sreće u nazivima životinja kao što su *Amerikan siyah ayısı* (američki crni medved), *siyah leylek* (crna roda) i *siyah pars* (crni leopard).

KIZIL (crveno)

Ova stara turska reč koja je prisutna u savremenom jeziku označava sjajnu ili svetlu nijansu crvene boje. Tako je srećemo u sintagmama kao što su *kızıl saçlı* (crvenokosi) i *kızıl derili* (crvenokožac). U narodnom govoru, ova imenica se, baš zbog značenja bleštavosti, koristi kao jedan od sinonima za zlato. Na isti način je, kao i gore pomenuta reč, prisutna u nazivima iz biljnog i životinjskog sveta, na primer *kızıl çam* (crveni bor), *kızılkantaron* (crveni kantarion) i *kızılkuyruk* (crvenorepka). U govornom jeziku ova boja se često povezuje sa besom ili nekim naročito pojačanim svojstvom, pa tako postoje sintagme kao što su *kızıl cahil* (teška neznalica) ili *kızıl kavga* (teška svađa). Osim što ova boja asocira na bes, ona isto tako asocira na krv, koja predstavlja životnu energiju i snagu. U sintagmi sa rečju *kan* (krv), ona dobija značenje spretan, iskusan (*kankızıl*).

AL (crveno)

Ovo je još jedan sinonim među bojama koji je u upotrebi u savremenom turskom jeziku. Njeno poreklo se dovodi u vezu sa rečju *alev* (plamen), ali ona se upotrebljava za više nijansi crvene boje. Na prvom mestu, to je i naziv za zastavu Turske (*al bayrak*, *al sancak*). Kao i prethodna reč za crveno, i ova se dovodi u vezu sa krvlju, što se može videti u imenici *alyuvar* (eritrocit, doslovno crvena kuglica) ili u izrazu *al kanlara boyanmak* (biti ranjen, doslovno biti obojen u crvenu krv). Kada

je u pitanju fizički izgled osobe, za nekog ko ima rumene obraze se kaže *al yanaklı*, iz čega proizlazi i imenica za rumenilo za lice *allık*. Ova boja takođe asocira na radost i lepotu, na kvalitete koje poseduje neka mlada osoba, pa se može sresti u izrazima kao što su *allar giymek* (nositi crveno, odnosno, radovati se) i *al elmaya taş atan çok olur* (na crvenu jabuku mnogi bacaju kamenje, odnosno, za dobrim konjem se diže prašina).

KIRMIZI (crveno)

Treća reč za crvenu boju u turskom jeziku u upotrebi je paralelno sa prethodne dve. U spektru boja, ova boja bi odgovarala crvenoj boji karmina. Kao što se sinonim *kızıl* koristi za zlato, tako se i ova boja pojavljuje u sintagmi *kırmızı balık* (zlatna ribica). Ova boja je intenzivna i veoma primetna, pa je tako u upotrebi u znacima za upozorenje, kao što su crvena zastava (*kırmızı bayrak*) koja se koristi za signaliziranje u sportu i crveni karton (*kırmızı kart*). Po istoj analogiji se koristi i u sintagmi *kırmızı bülten* (crvena poternica) koju koriste sve policije sveta, ili u slučaju izraza *kırmızı nokta* (crvene tačke), koji označava upozorenje na uznemirujuće scene na televiziji. Zbog svoje lake uočljivosti ova boja je u svom prenesenom značenju prisutna u izrazima *kırmızı gömlek* (crvena košulja), za nešto što je očigledno i što se ne može sakriti, i *kırmızı pasport* (crveni, odnosno diplomatski pasoš), ili u idiomatskom izrazu *kırmızı dipli mumla davet etmek* (pozvati nekoga crvenom svećom), u značenju insistiranja da neko negde dođe. Poslednje značenje ove boje proizilazi iz njene funkcije upozorenja, pa se može odnositi i na neko neslaganje ili protivljenje, kao što se može videti u sintagmi *kırmızı oy* (crveni glas), koja služi da se izrazi protivljenje prilikom glasanja.

SARI (žuto)

Pored svog osnovnog značenja, ova reč se upotrebljava za osobu plave kose (*sarı saçlı*) ili za nekoga ko je bleđ u licu, ko je izgubio boju kao što gubi lišće. Prisutna je u nazivima mnogih biljnih i životinjskih vrsta, kao što su *sarı ağı* (žuta mreža, odnosno rododendron) ili *sarıhani* (žuta kirnja). Zbog toga što predstavlja svetlu boju, može da asocira na veliku vrelinu, i to onu koja predstavlja usijanje, intenzivnije od crvene boje, pa je shodno tome ova boja prisutna u sintagmi *sarı sıcak* (žuta vrelina) i odnosi se na letnju vrelinu u južnom delu Turske. U vezi sa žutom bojom, postoji interesantan izraz *sarı çizmeli MehmetAğa* (Mehmed aga sa žutim čizmama) koji se upotrebljava za anonimnu osobu. Dolazi od toga što je u vreme tanzimata u Osmanlijskom carstvu bilo propisano da osobe nižeg statusa nose žute čizme, a uz to je i ime Mehmed veoma rašireno u narodu.

YEŞİL (zeleno)

Kao što je već spomenuto ranije, ova boja simbolizuje prirodu, život i mladost. Prisutna je takođe u nazivima mnogih biljnih vrsta, kao na primer *yeşil salata* (zeleno salata) i *yeşil biber* (zeleno paprika). Kao i u srpskom jeziku, u turskom ova boja nosi značenje nečega što je sveže, kao na primer *yeşil soğan* (svež crni luk),

yeşil fasulye (neosušeni grašak), ili nečega što je nezrelo kao što je *yeşil kayısı* (zelena kajsija). Zbog svoje asocijacije na život i prosperitet, ova boja je prisutna u izrazu *yeşilden gitmek* (uhvatiti se za zelenu granu).

MAVİ (plavo)

Ova reč je, kao što je poznato, arapskog porekla i znači „boja vode“. U turskoj kulturi ima veliki značaj jer asocira na sveprisutnu amajliju *mavi boncuk* (plava kuglica), kojom se brani od zlih sila. Budući da asocira na sreću, prisutna je u izrazima kao što je *mavi boncuk dağıtmak* (deliti plave amajlije), u značenju „udvarati se svakoj devojci“.

MOR (ljubičasto)

Prisutna je kod nekih naziva biljaka i životinja, kao na primer *mormenekşe* (ljubičica) i *mor karaman* (ljubičasta ovca). U izrazima sa prenesenim značenjem prisutna je samo u primeru *mor olmak* (biti osramoćen ili biti prebijen).

PEMBE (roze)

Ova reč potiče od persijske reči *پنبه* (pamuk). Tako je i prisutna u nazivu *pembekurt* (pamučni crv) insekta koji napada stabljike pamuka. Budući da je roze boja koja asocira na lagodnost i kič, prisutna je u izrazima kao što su *pembe görmek* (gledati na stvari kroz roze naočare) i *pembe dizi* (sapunska opera).

U skladu sa već pomenutom teorijom Berlina i Kaja koja upućuje na to da se u ljudskom jeziku najpre javljaju pojmovi *belo/crno* ili *svetlo/tamno*, u turskom jeziku je to vrlo očigledno i ogleda se u naporednom postojanju više sinonimnih reči za crno i belo. Odmah zatim, u skladu sa već pomenutom teorijom, dolazi crvena boja, koja se pojavljuje u tri oblika i pokriva čak nijanse žute boje, upućujući na to da je hronološki starija. Posle njih dolaze zelena i žuta boja, koje su dosta zastupljene u sredinama koje su prvobitno naseljavala turska plemena. Ostale osnovne boje koje su najkasnije uvedene u turski jezik potiču mahom iz arapskog i persijskog jezika. Ta tendencija se nastavlja i danas kroz preuzimanje stranih naziva za razne nijanse boja.

Literatura

- Alföldi, A. (1937, 20–25 Eylül). *Türklerde Çifte Krallık*. II. Türk Tarih Kongresi, 1937. İstanbul, Türkiye.
- Aykut, K. (2016). Značaj umetničke porodice Ejuboglu u očuvanju turske tradicije štampanja tekstila. *Pismo: Časopis za jezik i književnost*, XIV, 233–250.
- Aristotle. (1936). *De Coloribus*. Loeb Classical Library: Cambridge (Mass.) and London.
- Arseven, C. (1987). *Türk Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bayraktar, N. (2014). Türkçe yeşil renk adının biçim, anlam ve kavram alanına tarihsel bir bakış. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 179–193 .

- Berlin, B., Kay, P. (1969). *Basic Color Terms*. Berkeley: University of California Press.
- Çürük, Y. (2017). *Renk Kitabı: Türkçede Renk Adları ve Renk Adlarına Gelen Ekler*. Kitabevi: İstanbul.
- M. Ergin (ur.). (2009). *Dede Korkut Kitabı: C. I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eminoğlu, H. (2014). *Türkçede Renkler Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Divânu Lüğâti't- Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Gegenfurtner, K., Kiper, D. (2003). Color Vision. *Annual Review of Neuroscience*, 26, 181–206.
- Genç, R. (1999). *Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Hurlbert, A., Ling, Y. (2012). Understanding colour perception and preference. In Best, J. (ed.), *Colour Design: Theories and Applications* (pp. 129–157). Duxford UK: Woodhead Publishing
- Hu H., Jie L., Qianguo X., Songxiu J., Yisheng Y., Sheng Z. (2019). Language and Color Perception: Evidence From Mongolian and Chinese Speakers. *Frontiers in Psychology*, 10, 551.
- İnan, A. (1963). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânu Lugâti't-Türk'e göre XI. yüzyıl Türk lehçe bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı, M. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (A. B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu, ur.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, S. (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *Bilig*, 54, 185–210.
- Kwallek, N., Soon, K., Lewis, C. (2007). Work week productivity, visual complexity, and individual environmental sensitivity in three offices of different color interiors. *Color Research and Application*, 32(2), 130–143.
- Newton, I. (1704). *Opticks: Or, A treatise of the Reflections, Refractions, Inflexions and Colours of Light. Also Two treatises of the Species and Magnitude of Curvilinear Figures*. London: Printed for S. Smith and B. Walford.
- Nuraniye H. E. (1996). *Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi Türk Dünyasında Nevruz, İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara.
- Trstenjak, A. (1979). *Čovek i boje*. Beograd: Nolit.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (n.d). Türk Dil Kurumu: Sözlük. Retrieved December 13, 2022, from <https://sozluk.gov.tr/>.
- Wharf, B. L. (1956). *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Wharf* (J. B. Carroll, ed.). New York: The Massachusetts Institute of Technology.

Saša Đ. Bradašević

Summary

THE SYMBOLISM AND MEANING OF COLOURS IN TURKISH

Color perception in people plays a very big role in the perception and understanding of the world in which they live. From their basic function in making it easier to navigate in the world, colors as a concept have entered the language, where they play an important role in the creation of new expressions. The concept of color has always been a subject of interest for scientists, artists and philosophers. The number of colors that the human eye can distinguish and name has expanded significantly throughout human history. In line with that, the number of colors present in Turkish has recorded an increase since the first written monuments until today. A big role in the expansion of the names for colors came from the contact with Persian and Arabic. On the other hand, some names for colors have remained unchanged throughout history, while others have fallen out of use over time. Expressions with colors and their symbolic meanings reflect the culture of the ancient Turks. In addition, Turkish has several names for certain colors, which necessarily led to differentiation in their meaning, especially the symbolic one. This is the case with white, black and red, which according to Berlin and Kay's theory (1969), are the colors that appear first in a language. This article shows which colors existed in the oldest layers of Turkish, and which were added over time due to cultural and language contact with other languages the Turkish people were in contact with on their path from the Asian steppes to Europe.

Key words:

color, color symbolism, color meanings, color expressions, modern Turkish